

Új orchideafaj a magyar flórában: *Epipactis pseudopurpurata* Mered'a

CSÁBI Miklós¹ & HALÁSZ Antal²

(1) H-1035 Budapest Kerék u. 4.; csmfoto@freemail.hu

(2) Duna-Ipoly Nemzeti Park Igazgatóság; halasz.antal@dinpig.hu

Epipactis pseudopurpurata Mered'a, a new orchid species for the Hungarian flora

Abstract – A small population of *Epipactis pseudopurpurata* new to the flora of Hungary was found in the Buda Mts, near Telki village (Pest county). The main diagnostic features of this species are discussed, and a comparison with the allied species, *E. purpurata* is provided.

Keywords: autogamy, Buda Mts, *Epipactis*, flora, Hungary, gynostemium, orchid

Összefoglalás – A Budai-hegységben, Telki határában a magyar flórára új fajként megtaláltuk az *Epipactis pseudopurpurata* kis állományát. Ismertetjük a faj főbb jellemzőit és összehasonlítjuk a rokon *E. purpurata*-val.

Kulcsszavak: Budai-hegység, *Epipactis*, ivaroszlop, flóra, Magyarország, orchidea, önmegporzás

Bevezetés

Az elmúlt évtizedekben számos új *Epipactis*-fajt írtak le Közép-Európából, később többségük magyarországi jelenléte is ismertté vált (MOLNÁR 2003). Az utóbbi évtizedekben került elő hazánkból többek között az *E. bugacensis* Robatsch (ROBATSCH 1990), *E. pontica* Taubenheim (SULYOK & MOLNÁR 1996), *E. mecsekensis* Molnár & Robatsch (MOLNÁR & ROBATSCH 1997a), *E. tallosii* Molnár & Robatsch (MOLNÁR & ROBATSCH 1997b), *E. voethii* Robatsch (MOLNÁR *et al.* 2004), *E. futakii* Mered'a & Potucek (SOMLYAY 2010), *E. latina* (W.Rossi & E.Klein) B. & H. Baumann (SULYOK 2011) és az *E. peitzii* H. Neumann & Wucherpfennig (SOMLYAY *et al.* 2016).

Az *E. pseudopurpurata*-t 1996-ban P. Mered'a írta le Szlovákiából, a Sztrázso-hegységből, eddig csak Szlovákiában (MERED'A 1996) és Csehország délkeleti részéből (BATOŮŠEK 2009) volt ismert.

A hazai előfordulás

2013. július elején a Telki közigazgatási területéhez tartozó Vasvári-erdőben található *Epipactis purpurata* Sm. állomány vizsgálata során került elő egy kistermetű, kis levelű *Epipactis* taxon néhány bimbós példánya. Már akkor az *E. pseudopurpurata* előkerülésére gyanakodtunk, de ezt csak július közepén tudtuk biztosan megállapítani, amikor a területre visszatérve a korábban látott töveket virágzó állapotban is meg tudtuk figyelni. Az ekkor készített fényképek alapján a határozást Molnár V. Attila és Pavol Mered'a egyaránt megerősítették. A 2013-as megtaláláskor a faj három virágzó és néhány, a szárazság

következtében elszáradt, illetve sérült példányát észleltük. 2014-ben növényünk nem virágzott, csupán egyetlen, bimbós állapotban besült töre bukkantunk. 2015-ben viszont – a korábban látott tövek tágabb környezetében is – összesen 16 virágzó hajtást számoltunk (1. ábra). Az állomány völgytalpi gyertyános-tölgyesben, 430 méter tengerszint feletti magasságban, erősen vadjárta, nudum területen helyezkedik el, néhány más orchideafaj (*Cephalanthera longifolia* (L.) Fritsch, *C. rubra* (L.) Rich., *E. helleborine* (L.) Crantz., *E. purpurata* Sm., *Neottia nidus-avis* (L.) Rich.) társaságában.

A fajnak mostanáig biztos magyarországi adata nem volt, bár DEVILLERS & DEVILLERS-TERSCHUREN (2000) beszámoltak Magyarországon talált példányokról: „*E. pseudopurpurata*, described from the Slovakian Carpathians, was found on 7 August 1991 in a beech forest within the Kiserleti Nature Reserve of the Bakony range, in western Hungary, apparently a first record for the country”. A faj illusztrációjaként DELFORGE (2001: 69.) J. Devillers-Terschuren 1991.08.07-én, a Bakonyban készült fényképeit közölte. A részletfotón egyértelműen *E. purpurata* virágzata látható (a virágokban megfigyelhetők a viscidiumok, jól látható a nagy bibefelület, ami hegyesszöget zár be az ivaroszlop tengelyével). Delforge könyvének újabb kiadásban (DELFORGE 2006: 84.) a korábbi részletfotó helyett már egy, Trencsénteplic mellett készült, valóban *E. pseudopurpurata*-t ábrázoló kép szerepel, a mellette szereplő bakonyi habitusképen viszont nem láthatók a faji bélyegek. Tőlünk és egymástól függetlenül Pavol Mered’a és Molnár V. Attila is arra az álláspontra jutott, hogy DEVILLERS & DEVILLERS-TERSCHUREN (2000) a Bakonyban 1991-ben Farkasgyepű mellett talált növénye valójában *E. purpurata*, ezért az *E. pseudopurpurata* általuk közölt bakonyi adata tévesnek tekintendő. A faj így sem az *Új magyar fűvészkönyvbe* (MOLNÁR 2009), sem *Magyarország orchideáinak atlaszába* (MOLNÁR 2011) nem került be. A budai-hegységi populáció tükrében azonban újabb állományok előkerülése várható Magyarország más hegyvidékein is.

A faj magyar elnevezéseként – eredeti leírása helyére utalva – a trencsényi nőszőfű nevet javasoljuk.

Alaktani és fenológiai jellemzők

Nagyon apró termetű, 15–25 cm magas, magányos hajtásokat fejlesztő faj. Szára igen vékony, zöldesbarna (esetleg ibolyás), alul szinte csupasz, a virágzatnál sűrűn szőrös. A lomblevelek száma 1–3, a legnagyobb levél hossza 25–40 mm, szélessége 12–19 mm. A kevés, kisméretű levél tojásdad-lándzsás, sötétzöld, a csúcsa felé halvány lilás futtatással, a fonákán kissé erősebb lilás színnel, ami a virágzás előrehaladtával fokozatosan halványul, szürkészölddé válik. A virágzat laza, viszonylag kevés (3–)7–12(–17) virágú, többé-kevésbé egyoldalú. A murvalevek lándzsásak, az alsók kissé hosszabbak, mint a virágok. Virágai kicsik, enyhén bókolnak, ritkán nyílnak szélesre, néha kleisztogámok. A külső lepek tojásdad-lándzsásak, kívül zöldek, belül sárgászöldek, a belsők valamivel kisebbek, világosabbak, fehér alapon sárgás, zöldes árnyalattal. A hypochil sekély, kevés nektárt termel, kívül fehér, belül halvány, sárgás, zöldesbarna, fehér szegéllyel. A mesochil és az epichil széles, utóbbi szív alakú, fehér, közepe halvány sárgászöld árnyalatú, az epichildudorok alig emelkednek ki. Az ivaroszlop rövid, a portok hosszan túlnyúlik a bibefelületen, a pollinium szinte a bibefelületen ül, a viscidium és a rostellum hiányzik, a bibefelület merőleges az ivaroszlop tengelyére (2. ábra A, C). A virágok önmegporzással termékenyülnek meg. A magház sötétzöld, alig szőrös, a kocsány sötét, barnáslila.

A hajtások a Budai-hegységben júniusban jelennek meg a talajfelszín felett, az első virágok az eddigi megfigyelések alapján július 15–20-a között nyílnak ki, az utolsó virágok mindkét évben július 26-án már elnyílóban voltak. Az egyes virágok tehát rendkívül rövid ideig nyílnak, a nyári hőségben 10 nap alatt az egész állomány elvirágzik. A virágzás július közepe és augusztus eleje közé eshet.

Az *Epipactis purpurata* és *E. pseudopurpurata* elkülönítése

Az *E. pseudopurpurata* leginkább az *E. purpurata* kistermetű, gyenge példányaival téveszthető össze, de többnyire még azoknál is kisebb, vékonyabb szárú, kevesebb és kisebb virágú. Az *E. purpurata* hajtásai jellemzően csoportosan jelennek meg, míg az *E. pseudopurpurata* magányos hajtásokat fejleszt.

A magyarországi példányok lilás színezettsége kifejezetten halvány, néha alig látható. Az *E. purpurata* többnyire sokkal intenzívebben lilás, a levelek, a szár, de az epichildudorok is hangsúlyosan rózsás/lilás árnyalatúak.

A fő megkülönböztető bélyeg a viscidium megléte (*E. purpurata*) ill. hiánya (*E. pseudopurpurata*), de a trencsényi nőszőfű ivaroszlópának struktúrája egészen más, az obligát autogám fajok ivaroszlópához hasonló (*E. muelleri* típusú).

A határozást nehezítheti az esetleges – eddig nálunk nem ismert – hibridek jelenléte. Csehországban ismertek az *E. purpurata* és *E. pseudopurpurata* közti átmeneti alakok (többékevésbé fejlett rostellummal és funkcióképtelen viscidiummal) amelyet hibridként, *E. ×merediorum* Batoušek néven írtak le (BATOUSZEK 2009). A hazai állományban talált példányok meglehetősen egységes képet mutattak, mindegyik példány első pillantásra megkülönböztethető volt a közeli *E. purpurata* tövektől. 2015-ben a két faj egyazon lelőhelyen előforduló 10–10 példányán alaktani méréseket végeztünk, amely lehetővé teszi a két taxon összehasonlítását (1. táblázat).

1. táblázat. Az *Epipactis pseudopurpurata* és *E. purpurata* főbb morfológiai jellemzőinek összehasonlítása (Vasvári-erdő, Telki, Budai-hg.), 10–10 példány alapján

Table 1. Comparison of the main morphological characters of *Epipactis pseudopurpurata* and *E. purpurata* (Vasvári-erdő, Telki, Buda Mts, n=10–10)

	<i>E. pseudopurpurata</i>	<i>E. purpurata</i>
Növény magassága/Height of plant (cm)	(14,7–)18,6(–25,3)	(28,4–)39,1(–55,7)
Virágzat hossza/Length of inflorescence (mm)	(27–)53,5(–101)	(81–)144,3(–228)
Virágzat hossza/magasság/Inflorescence length/plant height ratio	(0,17–)0,28(–0,4)	(0,28–)0,36(–0,43)
Virágok száma/Number of flowers	(3–)9,6(–17)	(13–)31,7(–44)
Szár átmérője a virágzat alatt/Width of stem near the inflorescence (mm)	~1,5 mm	(2,6–)3,53(–4,2)
Lomblevelek száma/Number of cauline leaves	(1–)2,4(–3)	(4–)6,4(–10)
Leghosszabb lomblevél hossza/Length of the longest cauline leaf (mm)	(27–)34,6(–40)	(40–)49,1(–56)
Leghosszabb lomblevél szélessége/Width of the longest cauline leaf (mm)	(12–)14,1(–19)	(11–)15,8(–24)

Szintén sor került az ivaroszlópok összehasonlítására. A két faj, bár feltételezhetően közeli rokona egymásnak, mégis teljesen más felépítésű ivaroszlóppal rendelkezik. Az *E. purpurata* virágaiban – tipikus idegenmegporzású fajoként – fejlett rostellum és nagy, kiemelkedő, funkcióképes viscidium található (2. ábra B, D), ami erősen kapcsolódik a polliniumhoz, amely így nagyon könnyen, egyben eltávolítható a portokból. Az ivaroszlóp két oldalán fejlett sztaminódiumok figyelhetők meg. Az *E. pseudopurpurata* ivaroszlópából mindezek hiányoznak (2. ábra A, C), a szaporítószervek teljes mértékben a hatékony önmegporzáshoz formálódtak. A virág kinyílásakor még kompakt pollinium hamar fellazul, megduzzad és a bibefelületre ráülve megtermékenyíti azt.

1. ábra. Az *Epipactis pseudopurpurata* a Vasvári-erdőben (Telki) (Csábi Miklós felvételei)
Fig. 1. *Epipactis pseudopurpurata* from “Vasvári-erdő” (Telki, Hungary) (photos by M. Csábi)

2. ábra. Az *Epipactis pseudopurpurata* (A, C) és *E. purpurata* (B, D) ivaroszlópa (Csábi Miklós felvételei)
Fig. 2. The coloumn of *Epipactis pseudopurpurata* (A, C) and *E. purpurata* (B, D) (photos by M. Csábi)

Veszélyeztető tényezők

Kis területre korlátozódó, kis egyedszámú, sérülékeny populációról van szó, élőhelyét elsősorban a vadállomány, a lovas és egyéb turizmus, valamint az erdészeti munkák veszélyeztetik. A területen élő, túltartott vadállomány kárt okoz, kitérja az egyedeket. Az erdészeti munkák részlegesen korlátozva vannak – az erdő megnyitása nem kívánatos, különösen amiatt, hogy e nyári virágzású fajt jelentősen sújtják az aszályok. Szintén kockázatot jelentenek a környező, bolygatottabb területeken erősen terjedő özönnövények (például *Impatiens parviflora* DC.). Fokozottan védett fajjá nyilvánítását javasoljuk.

Köszönetnyilvánítás

Szeretnénk köszönetet mondani Molnár V. Attilának és Pavol Mered'anak a határozás megerősítéséért, Bíró Sándor természetvédelmi őrnek az élőhely megőrzéséért tett erőfeszítéseiről, továbbá Somlyay Lajosnak, aki a 2015-ös terepi állományfelmérésben segédkezett.

Irodalom

- BATOUŠEK P. (2009): Drei neue Bastarde der Gattung *Epipactis* Zinn (Orchidaceae). – *Journal Europäischer Orchideen* 41 (3–4): 507–518.
- DELFORGE P. (2001): *Guide des orchidées d'Europe, d'Afrique du Nord et du Proche-Orient*. 2e édition. – Delachaux et Niestlé, Lausanne & Paris.
- DELFORGE P. (2006): *Orchids of Europe, North Africa and the Middle East*. – A&C Black, London.
- DEVILLERS P. & DEVILLERS-TERSCHUREN J. (2000): Characters and ecology of *Epipactis pollinensis* on Mount Pollino, its place in the constellation of *E. viridiflora* and *E. pseudopurpurata*. – *Natural. belges* 81 (Orchid. 13): 353–361 + 8 figs.
- MERED'A P. (1996): *Epipactis pseudopurpurata* Mered'a, spec. nova (Orchidaceae) – eine neue autogame Sitter-Art aus der Slowakei. – *Preslia* 68: 23–29.
- MOLNÁR V. A. (2003): Az *Epipactis* Zinn nemzetség fajtai Magyarországon. – *Flora Pannonica* 1 (1): 44–57.
- MOLNÁR V. A. (2009): Orchidaceae – Kosborfélék családja. – In: KIRÁLY G. (szerk.), *Új magyar fűvészkönyv. Magyarország hajtásos növényei. Határozókulcsok*. Aggteleki Nemzeti Park Igazgatóság, Jósvalfő, pp. 571–583.
- MOLNÁR V. A. (szerk.) (2011): *Magyarország orchideáinak atlasza*. – Kossuth Kiadó, Budapest.
- MOLNÁR A. & ROBATSCH K. (1997a): *Epipactis mecsekensis* A. Molnar et K. Robatsch spec. nova, eine neue Epipactis-Art aus Ungarn. – *Journal Europäischer Orchideen* 28 (4): 781–786.
- MOLNÁR A. & ROBATSCH K. (1997b): *Epipactis tallosii* A. Molnar et K. Robatsch spec. nova, eine neue Epipactis-Art aus Ungarn. – *Journal Europäischer Orchideen* 28 (4): 787–794.
- MOLNÁR V. A., VIDÉKI R., SÜLYÖK J. & MÉSZÁROS A. (2004): *Epipactis voethii* Robatsch in Ungarn. – *Journal Europäischer Orchideen* 36 (3): 661–672.
- ROBATSCH K. (1990): *Epipactis bugacensis* K. Robatsch, spec. nova: eine neue Epipactis-Art aus Ungarn. – *Berichte aus den Arbeitskreisen Heimische Orchideen* 7 (1): 12–15.
- SOMLYAY L. (2010): *Epipactis futakii* (Orchidaceae), a new species for the Hungarian flora. – *Annales Historico-naturales Musei Nationalis Hungarici* 102: 21–24.
- SOMLYAY L., MAKÁDI S. & CSÁBI M. (2016): Adatok Budapest környéke flórájának ismeretéhez II. – *Kitaibelia* 21 (1): 33–50.
- SÜLYÖK J. (2011): Nőszőfű-fajok térképezése a Bükki Nemzeti Park Igazgatóság működési területén. – *Zöld Horizont* 6 (2): 6.
- SÜLYÖK J. & MOLNÁR A. (1996): Az *Epipactis pontica* Taubenheim Magyarországon. – *Kitaibelia* 1: 66–70.

Beérkezett / received: 2015. 11. 22. • Elfogadva / accepted: 2016. 07. 04.